

DEVİRİMCİ BİR ANIT: TATLİN KULESİ

Meltem Çolak

e-posta: mltn55@gmail.com

ÖZET

Tatlin Kulesi, eğer inşa edilmiş olsaydı, spiral çelik iskeleti ve 400 metre yüksekliğiyle, o zamanın insan eliyle yapılmış en yüksek yapısı olan Eysel Kulesi'nden daha yükseklere uzanacaktı. Kapitalizmin simgesi sayılan, reklam ve eğlence amacıyla dikilen Eysel Kulesi'ne karşılık, III. Enternasyonal Anıtı sosyalizmin simgesi haline gelecek olan yapı uluslararası sosyalizmin birliğine adanmıştı.1920'de heykel sanatının geleneğinde yer alan taş, metal, ahşap gibi malzemeler ve teknikler, kültürel form anlayışı, heykelin konusu ve konumu değişime uğramıştır. Çağdaş yaşam, yeni teknoloji, malzemeler, boşluk, mekân ve hareketin yanı sıra inşa yöntemleriyle heykelde, anıt anlayışında yapısal bir değişik yaratmıştır.

Üçüncü Enternasyonal Anıtı, bilinen diğer adıyla Tatlin Kulesi, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından 1919 yılında Rus sanatçı ve mimar Vladimir Tatlin tarafından tasarlandı. Anıt, devrim niteliğinde bir tasarımdı. Bolşevik devrimini müjdeleyen, Rusya'daki Ekim Devrimi'nin üçüncü yıldönümü olan 8 Kasım 1920 tarihinde heykeltıraş Vladimir Tatlin, Petrograd'da 3. Enternasyonal için tasarladığı anıtın maketinin açılışını yaptı. Bitmiş haliyle Komintern'e ev sahipliği yapması planlanan yapı, Eysel Kulesi'nden daha yüksek olmasının yanı sıra ayrı ayrı dönen yapılara sahip dört katmanıyla Sovyet sosyalizminin dinamizmini temsil edecektir. Kulenin dönen kısımları Nikolay Punin'in deyişle, "...hareketle, istekle dolu ve süratli olacaktır; adeta yaratıcı bir iradeyle çekiç tutan bir kol gibi gergindir".

Tatlin Kulesi propaganda amaçlı bir binadır, hareketlidir, kültürel programlara, siyasal propaganda ve araçlarına ev sahipliği yapması öngörülmüştür. Kule hiçbir zaman inşa edilemedi ve fakat yapılması planlanan amaca bugün bile hizmet etmektedir. Sanatın devrim için nasıl kullanılabileceğine en iyi örneklerden biridir, Devrimin Anıtı.

Anahtar kelimeler: *Tatlin Kulesi, Konstrüktivizm, 3. Enternasyonal, Kolektivizm*

A REVOLUTIONARY MONUMENT: TATLIN TOWER

ABSTRACT

Tatlin's Tower, if had been constructed would hover further than the then highest man-made construction Eiffel Tower, with its 400 meter long spirral steel body. In a stark contrast with Eiffel Tower as the symbol of capitalism, a venue for advertisement and fun, the Monument for the 3rd International was to become a symbol of socialism and would be dedicated to the unity of international socialism. By 1920, the raw materials such as stone, metal, wood & techniques such as form of volume of traditional sculpture were in constant change. With the effects of modern life and new technologies, materials and construction techniques as well as emptiness, location and movement; the understanding of monument had changed considerably.

The Monument of the IIIrd International also known as Tatlin's Tower was designed by Russian artist and architect Vladimir Tatlin in 1919 after the October Revolution of 1917. It was a revolutionary design. The model of the monument designed for 3rd International was unveiled on the third anniversary of the October revolution which welcomed Bolshevik rule, on 8th November 1920 by Vladimir Tatlin himself at Petrograd. When completed, the tower, which was planned to host the Comintern would hover even higher than the Eiffel Tower and would symbolise the dynamism of Soviet socialism with seperate self-rotating four layers. As Nikolay Punin put, the rotating layers will be "full of movement, desire and speed as stiff as an arm holding a hammer with a creative will". Tatlin's Tower is a building with propaganda purposes, it was mobile and it was envisaged to host cultural programmes and political discussions. The tower was never built however it still serves the purpose it was meant to uphold. Tatlin Tower is one of the best examples of art in service of revolution, the Monument of the Revolution.

Keywords: *Tatlin's Tower, Constructivism, 3rd International, Collectivism.*

GİRİŞ

Tatlin'in makine estetiği, plastik sanatların *özellikle resmin artık işlevsiz olduğunu ve sona erdiğini söyler*: "Sanat öldü-Yaşasın Makinanın Sanatı. Yeni sanat dilinin grameri ve estetiği, sanatçıların ayrıca mekanik bir eğitimden de geçmelerini ve kaçınılmaz müttefikleriyle,

yeni makinayla, daha sıkı ilişki kurmalarını gerektirmektedir (Lodder; 1985, s. 234)."

1917 Devrimi bir sınıf hareketi, bir proleter devrimi olduğuna göre avangardın¹⁾ bu sınıfla nasıl bir ilgisi bulundu-

1 Avangart: Avangart terimi yenilikçi veya deneysel konuları veya eserleri

yordu? Maleviç ve Tatlin’le birlikte sanatın devrimci örgütlenmesinin liderlerinden olan Natan Altman bunu şöyle açıklıyor (Cooke, 1995):

Avangardı proletaryaya yaklaştıran, devrimci bir çöşku ya da eski formlara yönelik bir tiksinti değildir. Kolektivist olmalarıdır.

Çünkü üretim kolektiftir, aynı zamanda avangartlar da ortak bir hayat peşindedir ve konstrüktivistlerin gözünde “sanat bir üretimdir.”

Kolektivizm sanatçının eserinin tüm anlamını değiştirir ve ona yeni bir şeyler yaratmak için itki sağlar. Geleneksel sanatçı için eserinin özgünlüğü kendi “benliğinin” yüceliğinin ifade edilmesidir; avangartlar için ise özgünlük, kolektif deneyimin derin ve kapsamlı bir şekilde yaratılması ve geliştirmesi sürecinde sanatçının aktif bir şekilde yer almasıdır.

Kolektivizm, insanlar arasındaki ortak algıyı derinleştirerek duygusal bağlar kurulmasına ve kitleler içinde daha önce hiç görülmemiş ölçekte rastgele kolektivizmin gelişmesine olanak sağlar.

Tatlin kavramların ikonografisiyle⁽²⁾ değil malzemelerin ikonografisi ile ilgilenir ve uğraşır. Gündelik hayattaki malzemeler, döküntüler, malzeme artıkları onun için üretilmesi, hayata katılması gereken parçalarıdır. Tatlin’in evreni makinadır, formlarsa üretim araçlarıdır. Ona göre sanayi ve üretim kolektif bir çalışmadır. En geniş anlamda ise malzeme kültürünü aslında bir tasarım kültürüne evriltir.

VLADİMİR TATLİN

Vladimir Tatlin 1885 yılında Moskova’da doğdu. Ukrayna’da büyüdü ve Kharkiv’de okudu. Babası bir demiryolu mühendisi ve annesi bir şairdi. Tatlin, genç yaşta çalışmak için evden ayrıldı. Türkiye, Mısır, Yunanistan, İtalya ve Bulgaristan gibi yerlere seyahat ederek, 1915’lere kadar aralıklarla gemilerde çalışmayı sürdürdü.

1913 yılında Berlin ve Paris’i ziyaret etti. Bu ziyaretleri sırasında ona ilham veren isimlerden birisi olan Pablo

veya bunları oluşturan kişileri tanımlar. Örneğin kübizmin gelişimi konusunda yaptığı katkılarla var olan sınırları değiştiren ve öteleyen Pablo Picasso erken dönem 20. yüzyıl sanatının avangartlarındandır.

Fransızcada avangart kelimesi “öncü” veya “ileri unsur” anlamındadır, döneminin ötesindeki fikir veya insanlar için kullanılır. Genellikle sanatta Dadaizm gibi hareketler için kullanılır. Avangart aynı zamanda “en son olanı içeren” anlamında bir terim olarak da kullanılabilir. Örneğin son dönemde birbirlerine kremalı turta atan dansçıların dansları avangart olarak nitelendirilebilir. (Vocabulary, 2019)

2 İkonografi: 1. resim, heykel ve diğer plastik sanatların meydana getirdikleri tasvirleri inceleyen bilim. 2. ünlü kişilerin portrelerinden meydana gelen koleksiyon. 3. belli bir konu ile ilgili tasvirlerin tamamı. İkonografi birincil olarak formu da dikkate alarak yapının içeriğiyle, ikonoloji ise görüntüsüyle ilgilenir.

Picasso ile görüştü. Picasso’nun atölyesini ziyaret eden Tatlin, sanatçının üç boyutlu karışık materyallerden oluşan eserleri sayesinde Kübist form analiziyle tanıştı. Bu kolaj ve montaj çalışmalarının etkisi Tatlin’in Picasso ziyaretinden hemen sonra yapmaya başladığı ve özellikle cam, metal, alçı ve ahşap gibi farklı endüstriyel malzemelerden oluşan işlerinde/yapıtlarında ortaya çıkmaktadır.

Görsel 1. Vladimir Tatlin’in Nikolay Punin tarafından çekilen anıt önündeki fotoğrafı, 1920. Kaynak: www.monoskop.org/Vladimir_Tatlin

Gelenekseli yıkarak yeni bir ütopyik toplumu kurma arayışına girseler de, Tatlin ve Rus avangart sanatçıları 1917 Ekim Devrimi öncesine kadar çoğunlukla apolitikler. Ancak devrimle beraber Tatlin’in sanatsal odak noktası değişti ve eserleri sosyalizmin sorunlarına yöneldi. Tatlin günlük yaşam için tasarlanmış yeni formlar ve faydacı çalışmalarla toplumsal değişimi gerçekleştirmeye girişti (Bowl, 2017).

ÖNEMLİ OLAN GEREKLİ OLANDIR

“Önemli olan ne eski ne yenidir, asıl gerekli olanıdır.”
V. Tatlin

Rus avangardı, Batı’yla kurduğu formalist olmayan, yeni sentezlerle oluşturulan akımları “devrimcileştirmiştir.” Devrim plastik sanattaki formları değiştiremez ve fakat bu değişimi sağlayacak argümanları ve gerekli altyapıyı getirir.

Plastikteki Rönesans gelenekleri, kapitalist devletlerin

feodal burjuva kökleri yok oluncaya kadar modern görünebilir. Rönesans yıkıldı ancak şu anda Avrupa'nın çatışmaları ortadan kalkıyor. Doğru olan, komünist hükümetler bir süre için Greko-İtalyan klasisizminin figüratif anıtlarını anıtsal bir propaganda aracı olarak kullanacaklar çünkü Ekim Devrimi, Çarlık Rusya'sından devir aldığı sanatçı potansiyeli ile kısa bir dönem çalışmak durumunda kalmıştır. Figüratif anıtlar (Yunan-İtalyan) iki yönden/açıdan çağdaş gerçeklikle çelişiyor. Bireysel kahramanlık mitlerini besleyerek tarihle ters düşüyorlar/çelişiyorlar: kahramanların (ve tanrıların) gövdeleri ve başları ("torsos and heads") tarihin çağdaş yorumuyla bağdaşmıyor (Punin, 1920, s. 312).

Tatlin'in, Enternasyonal'e yönelik anıt projesi olan Tatlin Kulesi malzeme, yapı ve hacim üzerine yeni bir anıtsal yaratıcılık ortaya koyarken aynı zamanda çökmekte olan sanatın yerine yeni bir yaratıcılık ve tasarım ekşininde bir atılım gerçekleştirmiştir.

Görsel 2. Birinci Dada Festivali'nde (1920) Almanca bir pankart: "Sanat öldü. Yaşasın Tatlin'in yeni makina sanatı." Kaynak: www.monoskop.org/Vladimir_Tatlin

TATLIN KULESİ

Tatlin tarafından tasarlanan Üçüncü Enternasyonal Anıtı çelik, cam ve mühendisliğin modernliğe ve işlevi olmayan yapılara bir cevap olarak tasarlandı. Hiçbir zaman inşa edilememiş de olsa Komünist Enternasyo-

nal³ ve evrensel özgürlüğün bir sembolü olduğu kadar devrimin tüm dünya ülkelerine ulaşması için de stratejik bir yaklaşımdı.

Tatlin, sanatın toplumu değiştirecek güce sahip olduğunu savunuyordu. Bu yüzden kuleyi Komintern'in merkezi olarak planlanmıştır. Aynı zamanda da mühendislik ürünlerinden soyut bir biçimsel dil oluşturarak, akademik klasisizmle bağlarını koparan, heykelin küteselliğinden, ve işlevsizliğinden uzaklaştırıp halkın inşa edilecek bu anıtla bağ kurmasını sağlamayı planlamıştır.

Tatlin, Moskova ve Petrograd'da sanat eğitimi alanında önemli değişiklikler yapmış, Moskova Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü'ne (IZO)⁴ atanmıştır. IZO Narkompros'un Petrograd şubesinin başında bulunan, Tatlin'in yakın arkadaşı, sanat tarihçisi Nikolay Punin, Mart 1919'da yazdığı bir makalede Anıtsal Propaganda Planı'nın devrimle alakası olmadığını, planın tam bir hayal kırıklığıyla sonuçlandığını anlatıyordu. Zaten "bireysel kahramanlık anıtları" komünist rejimle bağdaşmıyordu. Bunun üzerine Tatlin, kendisi Devrim'e bir anıt tasarlamaya girişti, devrimci bir anıt (Murtinho, 2017, s. 20).

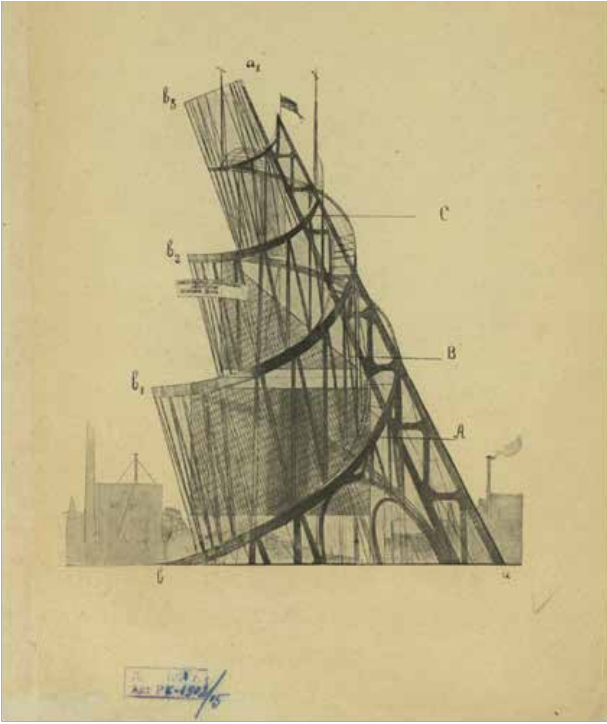
Anıtın maketinin inşa edilmesine katılan Punin, tasarım hakkında bir de kitapçık yazdı. 1920 yazında yayınlanan bu kitapçıkta, IZO Narkompros'un 1919 yılında Tatlin'e Üçüncü Enternasyonal Anıtı tasarımını sipariş ettiğini anlatıyordu. Aynı zamanda, V. E. Tatlin, Üçüncü Enternasyonal için tasarladığı anıtın taslağını geliştirmeye başladı ve projeyi tamamladı. Daha sonra "Yaratıcı Ekip" olarak adlandırılan sanatçılar V. E. Tatlin, I. A. Meerson, M.P. Vinogradov ve T.M. Shapiro projeyi detaylı olarak geliştirdi ve bir model geliştirmeye başladılar (Punin, 1920, s. 311).

Yayın merkezi olarak düşünülen bu anıtın şekli, maketinin inşasına başlanmasıyla değişmiş, sırasıyla yerleştirilen küp, piramit ve silindirik kütlelerden oluşan kulenin Enternasyonal'in yasama, yürütme ve propaganda işlevlerini gerçekleştirmesi düşünülmüştür.

Amaç, yaratıcı bir formla fonksiyonelliği birleştirip yeni bir yaklaşımla anıtsal bir yapı oluşturmaktır. Anıtın tasarımını dikey çubuk ve spirallerden oluşan üç büyük cam kütlelerden oluşmaktadır. Anıt, maddenin/malzemenin ve teknolojinin nerdeyse şiirleştiği bir mimari tasarım olarak tarihte yerine almıştır. Bu cam odalar birbiri ardına yerleşmiştir ve bu bölmelerin özel bir mekanizma ile değişik hızlarda hareket etmeleri planlanmıştır.

3 Komünist Enternasyonal, Komintern veya 3. Enternasyonal (Rusça aslı: Коммунистический интернационал (Коминтерн, III Интернационал) Marksizmin kurucuları Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından dünya çapında devrimci örgütlenme için kurulan Enternasyonal örgütünün Ekim Devrimiyle beraber yeniden devrimci esaslara göre örgütlenmesini ve dünya devrimini amaçlayan örgüt.

4 IZO: Güzel Sanatlar Departmanı Moskova dairesinin başına V. Tatlin vardı, üyeler arasında Maleviç, Kandisky, Rozanova gibi avangart sanatçılar vardı. (Günay, 2017)

Görsel 3. Tatlin Kulesi çizimi. Kaynak: The Monument to the Third International (St. Petersburg, 1920).

Şeklini bir küpten alan alt oda (A), yılda bir devir hızında kendi eksenini boyunca hareket eder ve yasama amaçlıdır. Enternasyonal konferansları, uluslararası kongre toplantıları ve diğer geniş kapsamlı meclis toplantıları burada gerçekleştirilebilir (Punin, 1920, s. 311).

Bir piramit biçiminde olan sonraki oda (B), bir ay boyunca tam bir dönüş hızında eksen boyunca döner ve yürütme amaçlıdır (Enternasyonal, Sekretarya ve diğer idari ve yürütme organları) (Punin, 1920, s. 311).

Son olarak, günde bir devir hızında dönen üst silindir (C), bilgi merkezleri anlamına gelir: bir bilgi bürosu, bir gazete, ilanların yayınlanması, broşürler ve manifestolar, bir deyişle uluslararası proletaryaya dair geniş çaplı farkındalık, özellikle telgraf, küresel bir segmentin eksenlerine uyan büyük bir ekranda projeksiyon lambaları ve direklerinin proje detaylarının geniş olasılıklarının anıtın üzerinde yükselmediğini göstermeye gerek duymayan bir radyo (Punin, 1920, ss. 311-312).

N. Punin anıtı aşağıdaki gibi tasvir etmiştir:

Tüm form, çelik bir yılan gibi, tüm parçaların genel bir hareketi ile zeminde yükselmek üzere ölçülüp düzenlenir. Maddeyi yenmek için, yerçekimi kuvveti form ister; direncin gücü büyük ve ağırdır, kasları zorlayan form, dünyanın spirallerde bildiği en elastik ve koşu bandındaki gibi bir çıkış yolu arar... Yerçekimi ve durgun suyun etkileşimi, statik durumun en saf (klasik) şeklidir; klasik dinamik formu bir sarmaldır. Sınıf ilişkileri toplumları toprağın mülkiyeti için savaştırdı, hareket çizgileri yatay; kurtarılmış insanlığın çizgileri

ise sarmaldır. Spiral, kurtuluşun kusursuz ifadesidir; dünyayı ele geçirir ve gerçek hayatta da olduğu gibi, tüm hayvanların, dünyevi varlıkların ve sürüngenlerin çıkarlarından feragat edildiğinin bir işareti olur.

Burjuva toplumları, hayvan dünyasında olduğu gibi, hayatı yer düzleminde kurdular; mağazalar, pasajlar, bankalar inşa ettiler. Burjuva hayatı kent meydanlarına odaklanır, seyre açık bir gösteridir, gösteriş için yaşanır. Hayvan dünyasında yaratıcı insanlık kaybolur, iş birliğinin ürünleri görülmez....

Bu durum, malzemenin (camın) yanı sıra girişimlerin saflığını, onların malzeme çekişinden özgürlüğünü, ideallüğünü gösterir. Yaratıcı idealizmden yoksun, tam olarak sezginin içeriğindedir sanat, saf olmayan ritimler sanatıdır. ... Ritimlerin saflığı ve tamlığı, üstün zekalılık derecesini belirler, ancak Tatlin'in çalışmalarındaki paradigmadan daha saf ve eksiksiz ritimler bilmiyorum. ... Temel olarak, bir ritim birimi için camın nitelikleri ile demirin nitelikleri arasında bir dalga kesimi alıyoruz. ... Bir tür sertlik ve basitlik, ateşin aynı yaşam kaynağı olduğu bu en basit iki malzemenin karşılaştırılmasında gizlenir. Bu malzemeler modern sanatın unsurlarıdır. Karşılaştırmalarıyla belirlenen form o kadar geniş ve güçlü bir salınımaya sahiptir ki, ritimlerinin okyanusta doğmuş gibi görünmesini sağlar. Bu formu gerçekleştirmek, statik piramidin somutlaştırıldığı aynı eşsiz ihtişamlı dinamikleri somutlaştırmak anlamına gelir. Biz şunu teyit ediyoruz: Sadece milyonlarca dolarlık bir proleter bilincin gücüyle doldurmanın formları olabilir; dünyaya bu anıtın fikrini atmakla, dünyadaki uluslararası işçi sendikasının saf ve yaratıcı formuna dair ideal, canlı ve klasik bir ifadeye sahip olduğumuzun fark edilmesi gerekiyor.

Tatlin'in kulesi cam, demir ve devrimden yapılmış bir makinedir. Punin'in bahsettiği spiral aslında hayattaki en dinamik formlardan biri olan vidadır. Hegel ve Marx da tarihin hareketinin sarmal olarak ilerlediğini ifade ederler. Punin de spiralin "özgürleşmenin ideal ifadesi" olduğunu söyler. Lissitzki'ye göre, kulenin konstrüksiyonunu oluşturan "demir, proletaryanın ifadesinin gücünü, cam da vicdanının temizliğini" simgeler (Artun, 2016, s. 91). "Tatlin'in anıtı, devrimcidir, çünkü matematik ve mimari bir kesinlikle örgütlenmiş olan zaman ve mekân içindeki toplumsal armoninin modelini oluşturur.

Tatlin Kulesi, savaşın yol açtığı düşmanlıkları, emperyalizmin yarattığı açlığı ve karşı karşıya geliş ortadan kaldırmak ve uluslararası sosyalizmi temsil etmek için özgün bir yapıt olarak ortaya çıkmıştır. Batı emperyalizminin kulesi Eysel'e bir yanıtıdır; Tatlin Kulesi. Kule tüm dünya işçilerinin birliğine adanmış ve dünyanın her köşesine sosyalizmin bilgisini yayması amaçlanmıştır.

Sanatsal üretim ve bakış açısının değişme süreci git-gelleri olan uzun ve zorlu bir süreci içerir. Ancak kararlı-

lık, sanatsal dönüşüm ve iyimserlikte ısrarın yanı sıra daha güzel ve umut dolu bir geleceğe olan inancı içerir. Bu sürekli değişen durumda Tatlin'in gibi bir anıt, bir şehrin çehresini bariz bir şekilde değiştirecek, genelde yüksek olmayan kentsel örgüye çarpıcı ve belirgin bir girdi yapacaktı. Eğer Truva Atı kentteki yurttaşları teslim almak için hazırlanmış olan bir savaş aygıtıysa, Tatlin Kulesi de dünyanın her bir köşesine sosyalizmin bilgisini yayacaktı. Kule aslında o zamana kadar baskı altında tutulmuş ve hakkı yenmiş emekçi halklara daha güzel bir hayatın gerçekleşmekte olduğunu bildirmekteydi. Silah zoruyla bir modeli benimsetmektense, kent manevi olarak hayatı bu şekilde değiştiren felsefeyi benimsemekteydi (Murtinho, 2017, ss. 20-21).

Görsel 4. Leonardo da Vinci'nin Chambord Kalesi Kaynak: <https://twitter.com/tuhafamagercek/status/1083234536828424193>

Anıtın yüksekliği 400 metredir ve konik dış kabuğa sahip eğik bir eksene sahip hacimden meydana gelmekteydi. Yapı sarmal ve dış form çelikten bir yılanı andıran çift burgulu yapıdan oluşmaktaydı. Bu çifte spiral Leonardo da Vinci'nin Chambord Kalesi'ndeki benzer silindirik tasarımına benzemektedir (Murhinto, 2017, s. 22).

Tarihsel olarak bu döneme kadar burgusal formlar neredeyse hiç kullanılmamıştır. Ancak Tatlin' e bu fikri vermiş olabilecek az sayıda da olsa örnekler mevcuttur. Leonardo bunlardan biridir, diğeri ise Irak Samara'daki Ulu Caminin minaresidir. Bu minare konik bir spiral şeklindedir; müezzinin merdiven basamakları olmadan dönerek yukarı çıkmasını sağlayan bir yapısı vardır (Murtinho, 2017, s. 22).

Görsel 5. Samara'daki Ulu Camii'nin minaresi. Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Samarra_Ulu_Camii

Komintern Anıtı'ndaki iki spiral de benzer tasarıma sahiptir, sadece sabit noktaları farklıdır, yapının tabanındaki en dış hat birleştirildiğinde bir çember meydana gelir. Yapının içindeyse en dış tarafta iki yay mevcuttur, sanki bir nehrin iki yakasını kapsamaktadır. Spiral yapının içinde birbirinden ayrı ama aynı mekanik yapıtaşından enerji alan üç kinetik hacim vardır, küp, piramit ve silindir, yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik şekilde dizilmiştir (Murhinto, 2017, s. 22).

SONUÇ

Tatlin'in özgün ve devrimci anıtı olan Tatlin Kulesi inşa edilmemiş olsa bile sosyalizmin propagandasını hala yapmaktadır ve bu yüzden her zaman "Devrimci bir anıt" olarak anılacaktır. Hem mühendislik olarak hem de siyasal olarak...

KAYNAKLAR

- Artun, A. (2016). Sanatın iktidarı 197 Devrimi, Avangard sanat ve Müzecilik.
- Bowl, J.E. (2017). Russian Art of the Avant-Gard Theory & Criticism, Thames & Hudson.
- Cooke, C. (1995). *Russian Avant-Garde*, Academy Editions.
- Günay, Y. (2017). 100. Yılında Büyük Ekim Devrimi, Yazılama.
- Lodder, C. (1985). *Russian Constructivism*, Yale University Press.
- Murtinho Prof. V. (2017). A revolutionary Monument: the Tatlin Tower, *metálica internacional* 2.

Punin, N. (1920). *The Monument to the Third International*, Çeviren: Christina Lodder; Art in Theory 1900-2000, An Anthology of Changing Ideas, ed. Charles Harrison & Paul Wood içinde (Oxford: Blackwell, 2003) [ilk yayınlanışı 1920].

Vocabulary.com Dictionary (2019) Erişim tarihi 22.12.2019, <https://www.vocabulary.com/dictionary/avant-garde>